

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК [378.015.31:172]:373.3.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.94.1>

Р. Л. Соичук

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СВІТЛІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

«Нацією є народ, який має державу»

Карл Дойч

«Нація – це велика солідарність»

Ернест Ренан

У статті розглянуто актуальність проблеми формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів у світлі викликів сьогодення – за умов відстоювання незалежної державності. Наголошено на нагальності творення громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів й акцентовано на реалізації цього не лише у межах освітньо-виховного процесу в ЗВО, а й під дією різних факторів виховного впливу й у різних соціальних контекстах. Осмислено сутність феномену «солідарність» і схарактеризовано види останньої (міжнародна, європейська, громадянська, національна, соціальна, нова) у її полірівневій структурі (мегарівень, макрорівень, мезорівень). Визначено ефективні чинники солідаризації суспільства (суспільне напруження дає безпосереднє відчуття єдності та спільності долі; майбутнє орієнтує на спільну перспективу; внутрішню солідарність нації формують її зовнішні устремління). З'ясовано, що в час відстоювання української державності та націєтворення, розгортається трансформація національної ідентичності, зокрема подолання «східності» завдяки орієнтації на «європейський» тип ідентичності й, відтак, побудову системи цінностей, що передбачає постання нового типу української національної ідентичності з інтегральним формуванням наднаціональної ідентичності – європейської. Констатовано, що на етапі відстоювання державності та ствердження української нації домінують цінностями виступають: територіальна цілісність, незалежність і соборність Української держави, свобода, українська національна ідея, національна та громадянська солідарність, українська національна ідентичність, українська мова, історична пам'ять, державні та національні символи України, Конституція України, національна культура (традиції, звичаї, обряди, мистецтво, побут, національні особистості-символи), життя і здоров'я громадян української нації, національні гідність і гордість, відданість, національна самодостатність, відповідальність громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку Української держави й нації, толерантність, пошана до нації, що утворила державність. Доведено, що суспільні зміни зі ствердження Української держави відбудуться, якщо кожен громадянин керуватиметься національними інтересами, та наведено формулу ствердження Української держави, що інтегрує такі засадничі складники, як: становлення української нації; формування в кожній особистості громадянської солідарності; усвідомлення кожним громадянином національних інтересів української нації та держави й нагальної потреби їх захисту, що своєю чергою уможливує досягнення імперативу «Через солідарність до ствердження Української національної держави!»

Ключові слова: громадянська солідарність, майбутні вчителі початкових класів, національна ідентичність, європейська ідентичність, формування громадянської солідарності здобувачів вищої освіти, Українська держава, українська нація, національні інтереси, цінності, консолідація, національна ідея.

Постановка проблеми. У реаліях війни в Україні відстоювання нею власної незалежності, державності та європейського шляху розвитку набуває обширів творення власне української нації, становлення громадянського суспільства,

переконливо актуалізує втілення в життя національної ідеї та ствердження Української держави й нації. Позаяк ідея нації панує під ідеєю солідарності, базованій на об'єктивній сфері загальнолюдських цінностей і почуттів, саме від консо-

лідатції громадян у прагненні стати українською нацією залежить існування та подальше становлення суверенної, демократичної й національної Української держави.

На шляху до досягнення окреслених горизонтів стратегічним виміром діяльності держави, суспільства загалом і закладів освіти й виховання зокрема постає розвиток національно свідомого громадянина Української держави. Так, заклад освіти, відповідно до особистісно орієнтованої освітньої парадигми, має сприяти становленню нового українця зі сформованою національною ідентичністю та громадянською солідарністю, здатного мобілізувати весь свій інтелектуально-духовний потенціал задля досягнення успіху в інтересах держави, нації, громади.

Майбутні вчителі початкових класів зі сформованою національною ідентичністю та громадянською солідарністю стоять в авангарді української інтелігенції, причетної до провадження освітньої діяльності в сучасному середовищі освіти та прищеплення високодуховних моральних якостей зростаючому поколінню громадян Української держави [10].

Ці позиції легітимізовано в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», концепціях «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді», «Нова українська школа», низці оновлених вимог до особистості вчителя як суб'єкта освітнього процесу та громадянина України.

Аналіз останніх досліджень. Сучасну наукову парадигму доповнили такі аспекти задекларованої у пропонованій науковій розвідці проблеми: психологічні особливості феномену солідарності, національно-особистісних цінностей, механізмів їхнього вияву в повсякденній життєдіяльності вихованців (І. Бех, І. Булах, Л. Снігур та ін.); розвиток процесів національної ідентифікації та її вплив на виховання самодостатньої особистості (Т. Потапчук, Г. Філіпчук, Л. Шимченко й ін.); формування національної та громадянської свідомості й самосвідомості (М. Боришевський, О. Вишневський та ін.).

Однак, на тлі високого рівня зацікавлення вчених феноменом «громадянська солідарність» очевидні труднощі становлення української нації позначаються й на діяльності закладів вищої освіти (ЗВО). Тому проблема формування громадянської солідарності у здобувачів вищої освіти ще не набула цілісного наукового осмислення, зокрема поза фокусом уваги науковців залишаються особливості такого процесу за умов відстоювання незалежної державності та різного виду інформаційних впливів.

Мета статті полягає в розгляді сутності феномену громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів за умов відстоювання незалежної державності, а також у характе-

ристиці різновиду солідарності в її полірівневій структурі.

Виклад основного матеріалу. Істотний потенціал для творення громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів має не лише освітньо-виховний процес ЗВО, а й сукупність різних факторів виховного впливу та різних соціальних контекстів, тобто сім'я, група ровесників, громада, суспільство, держава, національна спільнота, світ. Це увиразнює логіку інтегрування – задля досягнення оптимальності процесу формування громадянської солідарності здобувачів вищої освіти – сукупного потенціалу всіх груп факторів для формування духовної особистості українця та прилучення останнього і до національних, і до надбань європейської культури.

У такому контексті насамперед звернемося до трактування поняття солідарності (від франц. *solidarite* – спільність інтересів, однастайність, єдність дій) як почуття готовності та бажання до взаємопідтримки між людьми, об'єднаними спільними інтересами, цінностями, етнічною, расовою, релігійною, громадянською тощо належністю; принципу ідеології та соціально-економічної політики. Солідарності властивий всеохопний характер єднати невідомих одне одному людей, що часто духовно стають значно ближчими, аніж люди, які існують поруч. Е. Дюркгейм вбачав у солідарності найвищий моральний принцип, найвищу моральну цінність, яка забезпечує єдність соціального організму [12].

Прикметно, що солідарність співвідносна з однастайністю, спільністю інтересів, активним співчуттям певним діям або судженням; соціальною згуртованістю, єдністю дій, спільною діяльністю, у процесі якої досягають певних цілей, розв'язують суспільні проблеми, реалізують спільні інтереси, тоді як її антиподами слугують індивідуалізм, егоїзм, відокремленість, роз'єднаність [11].

Для формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів видається істотним взяти до уваги вплив на сьогоденне ствердження української нації та Української держави різновидів солідарності, репрезентованих на таких рівнях, як:

1) мегарівень – міжнародна солідарність, європейська солідарність, які тією чи тією мірою, через інші групи факторів, позначаються на становленні української нації:

а) міжнародна солідарність (*Solidarites International*) об'єднує дії та зв'язки, що враховують нерівність чи несправедливість між країнами, або між країною й організаціями інших країн, або між людьми з іншої країни, для порозуміння з ними та спільної, за потреби, боротьби;

б) *європейська солідарність* передбачає надання взаємної допомоги та підтримки, при-

кметна особливостями, що відрізняють її від міжнародної солідарності, супроводжується ідентифікацією членів певного об'єднання на добровільних засадах і охоплює моральні складники, які мають відповідати загальним стандартам і моралі міжнародної спільноти [11].

В основі європейської солідарності – готовність Євросоюзу та його держав-членів докладати взаємні скоординовані зусилля до реалізації спільних цілей і завдань, з одного боку, й до належного реагування на нагальні виклики, що постають перед європейськими державами та ЄС, – з іншого. Така готовність актуалізує питання становлення європейської ідентичності на підвалинах інституту громадянства ЄС.

Вагомим моментом національної ідентичності є ототожнення особи з культурними надбаннями її країни, тобто з національною ідентичністю. Таке становище актуалізує проблему формування особистості європейця, позаяк для ЄС властивий відчутний акцент на культурному різноманітті, популяризація ідеї про повагу до відмінностей між державами-членами. У цьому й полягає дуальність європейської культури, котра, з одного боку, багато в чому зрощена на спільних надбаннях Античності, Відродження та Просвітництва, а з іншого – залишається унікальною для кожної нації [2].

Вищевикладена ідея знаходить відображення в імперативі ЄС – «*In varietate concordia*» – «Єдність у різноманітті», який можна вважати складником спільної ідентичності. Відтак, європейські інтеграційні процеси зумовили створення єдиної, у своїй формі, політичної спільноти, та появу *унікальної європейської ідентичності*, що об'єднує мешканців різних куточків Європи;

2) макрорівень – громадянська солідарність, національна солідарність, які впливають на становлення української нації:

а) *громадянська солідарність* згуртовує подібні культурні та мовні громади на фундаменті рівності громадянських прав, щоби спільна ідентичність стала запорукою громадянської солідарності;

б) *національна солідарність* виступає рушійною силою «індивідуальної суспільно-історичної активності особистості, визначає справжній рівень її національної автентичності як наслідку процесу національної самоідентифікації» [12, с. 288; 11], що надає рішучості долати труднощі, жити й творити майбутнє – своє й української нації; гуртує громадян на різні форми боротьби за національне та соціальне визволення [8]; оскільки «тільки так ми маємо шанс подолати взаємне відчуження генерацій і верств народу і попри все поновити тяглість культури і цілісність нації» [12, с. 282].

Складні умови сьогодення – відстоювання української державності та націєтворення – слугують потужним каталізатором трансформації

національної ідентичності, зокрема подолання «східності» з орієнтацією на «європейський» тип ідентичності та відповідну систему цінностей [6, с. 64], що передбачає постання нового типу української національної ідентичності з інтегральним формуванням наднаціональної ідентичності – європейської – як пріоритетного орієнтира для подальшого розвитку. Спільна ідентичність – це передумова солідарності. Не даремно Ентоні Д. Сміт убачає в розквіті нації триєдність таких складників, як: національна автономія, національне об'єднання та національна ідентичність. На погляд ученого, без національної ідентичності неможлива власне держава, без ідентичності вона ілюзорно крихка, віртуальна та не без майбутнього [8];

3) мезорівень – соціальна солідарність, суспільна солідарність, нова солідарність, вирізняювані за місцевістю і типом поселення; за належністю до громади, аудиторії тих або тих мереж масової комунікації та за належністю до тих або тих субкультур тощо:

а) *соціальна солідарність* як специфічна властивість суспільства виникає стихійно або керувано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів (соціальних, політичних, психологічних, освітніх, інформаційних тощо) на спільній меті та формується згуртованість на рівні великих груп. Солідарність як згуртованість великих груп уможливорює ефективне розв'язання проблем і досягнення цілей сталого розвитку;

б) *нова солідарність* сьогодні пов'язана з поняттями мобільності та соціальної події, не об'єднаних певною територією. Солідарність передбачає турботу про добробут інших і розуміння того, що людина може максимізувати свій добробут, покращуючи умови для інших [13].

Наповнити змістом теперішню солідарність здатен лише проект спільного майбутнього: жити сенсами минулого народ не може, позаяк людське життя в хронологічному вимірі – це рух у майбутнє. З огляду на те, що перспективи перетворення народу на націю перекреслює відсутність глобальних завдань, ефективно солідаризує суспільство – спільна діяльність, особливо в часи загрози, зміни пріоритету цінностей. Ідеться про те, що:

1) *одночасне суспільне напруження дає безпосереднє відчуття єдності та спільності долі*. «Нібито я потрапив до плавильного казана», «це змішує всі кольори палітри, руйнує ієрархії... поглинає їх і відносить у динамічному потоці», – так описував свій досвід солідарності німецький солдат-філософ Ернст Юнгер;

2) *майбутнє орієнтує на спільну перспективу, вказує, в ім'я чого варто припинити чвари*.

«Варвари підкорилися Риму... бо слово «Рим» обіцяло участь у великому життєвому подвизі, де кожен міг знайти собі місце», – зазначав іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гассет;

3) *«Почуття солідарності... у найбільш сильному своєму вияві зв'язане з поняттям власної, своєрідної місії»*, – стверджував Юрій Липа. Солідарність потребує сенсу, конкретної мети. Внутрішню солідарність нації формують її зовнішні устремління. Солідаризація суспільства та його перетворення на націю неможливі без великих завдань. Громадянську солідарність не навіюють моралізаторські промови, а виплавляє спільна робота всіх суспільних груп, верств і одиниць. І що запеклішою та тривалішою буде ця боротьба, то міцнішою буде солідарність [2].

Саме національна ідея сприяє формуванню національної єдності на основі потреби самоствердження держави Україна, у ході прийняття та реалізації цінностей, віддзеркалених у ній. Адже національна ідея – це мрія про політичне, економічне та культурне утвердження нації [12]. О. Потєбня переконливо доводив, що творення національної ідеї полягає в консолідації внутрішніх сил для волі та самоствердження нації, бо в останній сконцентровані сили, що здатні змінити й підняти Україну з руїн [12].

Г. Ващенко переконував, що «благо Батьківщини є державна незалежність, об'єднання всіх українців» [1, с. 174]. «Бо тільки така держава й може захистити свій народ від пограбування та винищення «добрими сусідами», зберегти й забезпечити подальший розвиток його самобутнього укладу життя, національних традицій, культури, мови, добробуту, здоров'я, зберегти природу краю» [1, с. 128];

4) *солідарність заснована на спорідненості та спільних цінностях*. Цінності, потреби й інтереси – як взаємозумовлені та взаємодіючі з національними інтересами – постають найпотужнішою силою побудови суспільства, держави та є підґрунтям ідеологічної й пізнавальної діяльності особистості, громади, народу, нації.

Надійними підвалинами процесу формування громадянської солідарності здобувачів вищої освіти слугують система загальнолюдських і національних цінностей і сукупність соціально значущих якостей особистості, що набувають вияву в системі її ставлень і передбачають інтеграцію інтересів особистості, громади, держави, нації задля виконання нагальних завдань життєдіяльності всіх останніх.

За нинішніх умов відстоювання державності та ствердження української нації домінантними цінностями визначаємо: територіальну цілісність, незалежність і соборність Української держави, свободу, українську національну ідею, національну та громадянську солідарності, українську

національну ідентичність, українську мову, історичну пам'ять, державні та національні символи України, Конституцію України, національну культуру (традиції, звичаї, обряди, мистецтво, побут, національні особистості-символи), життя і здоров'я громадян української нації, національні гідність і гордість, відданість, національну самодостатність, відповідальність громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку Української держави й нації, толерантність, пошану до нації, що утворила державність [9].

Інструментом єдності країни має виступати запровадження ідеї солідаризму, вміщеного в річище загальноєвропейських духовних засад і пов'язаного з національною ідеєю, національним ідеалом, національними цінностями, спільними для всього українського народу. Держава мусить працювати на своє самозбереження та політичну консолідацію населення, що, відтак, актуалізує національно-державницьке й політичне виховання та передбачає формування у студентської молоді високої ідейності, політичних ідеалів і світогляду, політичної свідомості [7, с. 9].

Суспільні зміни зі ствердження Української держави відбудуться, якщо кожен громадянин керуватиметься національними інтересами; особистість розглядатиметься з позиції антропоцентризму, що проголошує первинність прав людини й одночасно узгодження інтересів суспільства та держави з увагою до різнобічних інтересів кожного громадянина України. Це вимагає пошуку нових підходів і до виховання студентської молоді, й до підготовки майбутніх учителів початкових класів для формування нового педагогічного мислення, удосконалення прийомів і способів саморегуляції у професійній діяльності [9; 10].

Загалом формула ствердження Української держави інтегрує такі концептуальні складники, як: становлення української нації; формування в кожній особистості громадянської солідарності; усвідомлення кожним громадянином національних інтересів української нації, держави та нагальної потреби їх захисту. Це, своєю чергою, уможливує осягнення складного імперативу «Через солідарність до ствердження Української національної держави!» [9].

Висновки та пропозиції. Отже, стратегічним і пріоритетним завданням системи освіти України в умовах відстоювання її незалежності є формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів як базису української інтелігенції задля ствердження державності та нації.

Перспективи подальших дослідницьких пошуків убачаємо в розробленні методики формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів на основі досвіду закладу вищої освіти в умовах відстоювання української державності.

Список використаної літератури:

1. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді та батьків. 3-є вид. Полтава, 1994. 190 с.
2. Віхров М. Національна солідарність. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/natsionalna-solidarnist/>
3. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Кремень В. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. 2-ге вид., переробл. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
5. Ковач А. Поняття європейської ідентичності та її значення для політики ЄС. URL : <https://adastra.org.ua/blog/ponyattya-yeuropejskoyi-identichnosti-ta-yiyi-znachennya-dlya-politiki-yes>
6. Пеллагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 60–67.
7. Руденко Ю. Український патріотизм: політична освіта і виховання зростаючих поколінь. *Освіта*. 2014. № 43 (15–22 жовт. 2014). С. 9.
8. Сміт Е. Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Д. Сміт; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
9. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді: монографія. Рівне: О. Зень, 2016. 416 с.
10. Сойчук Р. Л., Грицай Н. Б. Сутнісна характеристика феномену національної солідарності студентської молоді в умовах викликів сьогодення. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2022. № 3(43). С. 123–130.
11. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. Київ.–Харків: ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.
12. Український націоналізм. Антологія. Т. 2 / упор. В. Рог. Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2011. 352 с.
13. Davies B., Savulescu J. Solidarity and Responsibility in Health Care. *Public Health Ethics*, Vol. 12, Issue 2, July 2019, Pp. 133–144.

Soichuk R. The problem of forming civic solidarity of future primary class teachers in the light of today's challenges

The article considers the relevance of the problem of the formation of civic solidarity of future primary school teachers in the light of today's challenges – under the conditions of defending independent statehood. Emphasis is placed on the urgency of creating civil solidarity among future primary school teachers, and emphasis is placed on its implementation not only within the educational and educational process in higher education institutions, but also under the influence of various factors of educational influence and in various social contexts. The essence of the phenomenon of "solidarity" is understood and the types of the latter (international, European, civil, national, social, new) in its multi-level structure (mega-level, macro-level, meso-level) are characterized. Effective factors of social solidarity have been determined (social tension gives a direct feeling of unity and shared destiny; the future orients towards a common perspective; the internal solidarity of the nation is shaped by its external aspirations). It was found that during the defense of Ukrainian statehood and nation-building, the transformation of national identity unfolds, in particular, the overcoming of "orientalism" thanks to the orientation towards the "European" type of identity and, therefore, the construction of a system of values, which provides for the emergence of a new type of Ukrainian national identity with an integral formation supranational identity – European. It has been established that at the stage of defending statehood and asserting the Ukrainian nation, the following values are dominant: territorial integrity, independence and unity of the Ukrainian state, freedom, Ukrainian national idea, national and civil solidarity, Ukrainian national identity, Ukrainian language, historical memory, state and national symbols of Ukraine, the Constitution of Ukraine, national culture (traditions, customs, rites, art, everyday life, national personalities-symbols), life and health of citizens of the Ukrainian nation, national dignity and pride, loyalty, national self-sufficiency, responsibility of citizens regarding strategic directions and goals of the development of the Ukrainian state and nation, tolerance, respect for the nation that formed statehood. It is proved that social changes will take place with the affirmation of the Ukrainian state if every citizen is guided by national interests, and the formula for the affirmation of the Ukrainian state is given, which integrates such basic components as: the formation of the Ukrainian nation; the formation of civil solidarity in each individual; awareness by every citizen of the national interests of the Ukrainian nation and the state and the urgent need for their protection, which in turn enables the realization of the imperative "Through solidarity to the affirmation of the Ukrainian national state!"

Key words: civic solidarity, future primary school teachers, national identity, European identity, formation of civic solidarity of students of higher education, Ukrainian state, Ukrainian nation, national interests, values, consolidation, national idea.